

сучасними східнослов'янськими мовами та їхніми говорами. Зусиллями І. Срезневського було розпочато розробку прийомів опрацювання графіки й орфографії давніх писемних пам'яток. При цьому для дослідника стає характерним диференційований підхід до жанрів пам'яток, що виявилось в протиставленні творів духовного та світського змісту.

Також І. Срезневським було висунуто низку тверджень, які вказували на потенційні можливості набуття діалектологією повної самостійності. Коло діалектних явищ, що вивчалися в історичному аспекті, поступово розширювалося.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому аналізі поглядів А. Кримського й І. Срезневського на джерела вивчення історії мови.

Література

1. Глуценко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.). Донецьк, 1998. 222 с.

2. Кримський А. Ю. Передне слово. *Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'яток писемської староукраїнщини XI – XVIII вв.* Київ, 1924. С. III– IV.

3. Крымский А. Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. Москва: Гатцук, 1908. 545 с.

4. Рябініна І. М. Джерела дослідження історії мови в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст. Слов'янськ: Видавець Маторін Б. І., 2011. 174 с.

5. Срезневский И. И. История русского языка: Курс 1849 – 50 года. Составлял г. Чернышевский. *Мысли об истории русского языка.* Москва: Учпедгиз, 1959. С. 93–132.

6. Срезневский И. И. Мысли об истории русского языка. Москва: Учпедгиз, 1959. С. 16–81.

7. Шахматов О. О. Короткий нарис історії української мови. *Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'яток писемської староукраїнщини XI – XVIII вв.* Київ, 1924. С. 5–86.

8. Шахматов А. А. [Рецензія.] *Rocznik slawistyczny*, 1909. Т. 2. С. 135–174. Рец. на кн.: А. Е. Крымский. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. Москва: Гатцук, 1908. 545 с.

Рябініна І.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Бачинська Г.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

УДК 811.161.2'0 + 811.161.1'0

Б. О. ЛАРІН ПРО «СУМНІВНІ» ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МОВИ

Б. О. Ларін зробив вагомий внесок у розв'язання проблеми джерел вивчення історії східнослов'янських мов. Було розпочато розробку прийомів опрацювання давніх писемних пам'яток і сучасних говорів. Ларіну належить

заслуга формулювання комплексу методичних правил, згідно з якими здійснюється критичний аналіз мови писемних пам'яток. У працях Ларіна було започатковано диференційований підхід до жанрів пам'яток.

Ключові слова: джерела вивчення історії східнослов'янських мов, давні писемні пам'ятки, сучасні говори.

Рябинина И.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Бачинская Г.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания и славянских языков Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка

Б. А. ЛАРИН О «СОМНИТЕЛЬНЫХ» ИСТОЧНИКАХ ПО ИЗУЧЕНИЮ ИСТОРИИ ЯЗЫКА

Б. А. Ларин внёс весомый вклад в решение проблемы источников изучения истории восточнославянских языков. Ларину принадлежит заслуга формулирования комплекса методических правил, согласно которым осуществляется критический анализ языка письменных памятников. В работах Ларина был впервые осуществлен дифференцированный подход к жанрам памятников.

Ключевые слова: источники изучения истории восточнославянских языков, древние письменные памятники, современные говоры.

Ryabinina I.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Bachynska G.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Linguistics and Slavonic Languages, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Teachers' Training University

B. O. LARIN ABOUT «DOUBTFUL» SOURCES OF LANGUAGE HISTORY STUDY

B. O. Larin made an important contribution to the issue of the research sources of East Slavic languages' history. The methods of study of written ancient records and modern dialects were developed. Larin is credited with the formulation of a set of methodological rules used for the critical analysis of the language of written records. In his works Larin grounded the differentiated approach to the genres of the records, which was revealed in the opposition – according to their linguistic features – of works with spiritual and secular matter.

Key words: the sources of the study of the history of East Slavic languages, ancient manuscripts, modern dialects.

Постановка проблеми. Б. О. Ларін – автор праць в галузі української діалектології, один з організаторів «Атласу української мови» [1, с. 284; 3, с. 286]. Філологічна діяльність ученого була досить плідною: список наукових праць становить 152 найменування. У 1937 р. Б. О. Ларінім була опублікована «Грамматика Г. Лудольфа» 1696 р.; у 1948 р. – «Парижский словарь московитов» 1586 р. Час й історія науки

показали, що ці публікації, як і виданий ученим у 1959 р. «Русско-английский словарь-дневник Ричарда Джемса» є свого роду етапами на шляху до розробки теоретичних основ лінгвістичного джерелознавства. Публікації Б. О. Ларіна поклали початок оригінальним виданням джерел, що містять записки російської живої розмовної мови іноземцями в XVI – XVII ст. [9, с. 512].

Учений першим у східнослов'янській лінгвістиці дав усебічну оцінку подібних пам'яток та ввів їх до кола джерел з історичних дисциплін: лексикології, лексикографії, діалектології. Він зауважував, що такого роду книги є першочерговим важливим джерелом з історії мови, культури, побуту – поряд із пам'ятками художньої літератури та історичними документами [там же].

Аналіз останніх досліджень. Однак це питання в лінгвістичній історіографії залишається недостатньо вивченим. Стисло про джерела вивчення історії мови в українській і російській компаративістиці писав В. А. Глущенко [2, с. 37–39]. Низку тез В. А. Глущенко було розвинуто у статті й монографії І. М. Рябініної [11, с. 24–46]. Тут ідеться й про відповідні погляди О. О. Шахматова. Про погляди Ларіна на «сумнівні» джерела з історії мови пише Л. Ю. Астахіна [1, с. 284]. Проте спеціальних праць, присвячених внеску Б. О. Ларіна в розробку проблеми джерел вивчення історії східнослов'янських мов, у лінгвістиці немає. Сподіваємося, пропонована стаття заповнить цю прогалину.

Метою нашої статті є розкриття поглядів Б. О. Ларіна на джерела вивчення історії східнослов'янських мов у контексті української й російської компаративістики ХХ ст., виявлення методів роботи з давніми пам'ятками, установа вноску Ларіна в дослідження зазначеної проблеми.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) розкрити погляди на джерела вивчення історії східнослов'янських мов попередників Б. О. Ларіна в дослідженні окресленої проблеми, виявити, що найбільш цінне було успадковано Ларіним; 2) установити внесок Ларіна в дослідження проблеми кола джерел вивчення історії східнослов'янських мов, у вироблення прийомів опрацювання джерел вивчення історії мови, у методику поєднання різних джерел; 3) виявити, які твердження Ларіна зберегли свою цінність для мовознавства початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважається, що лінгвістичне джерелознавство започаткувалось у 60-х рр. ХХ ст. Теоретично воно було осмислене й набуло відбиття й ствердження в термінах своїх категорій і понять саме в цей час у працях проф. С. І. Коткова. Учений запропонував спеціальні терміни й схарактеризував поняття «лінгвістичне джерело» та відмінність його від поняття «пам'ятка писемності», терміни «лінгвістична змістовність джерела», «лінгвістична інформативність джерела», що сприяло роботі з опрацювання джерел [8, с. 34].

Лінгвістичний підхід до рукописів виявив академік О. О. Шахматов, який не тільки вивчив історико-юридичну значимість новгородських і

двинських грамот, а й описав їх мову, і для переконливості – опублікувавши їх повністю, намагаючись передати всю специфіку їхнього письма, особливості мови.

Наступним етапом у розвитку лінгвістичного джерелознавства було звернення проф. Б. О. Ларіна до записів російської мови іноземцями, що виконувалися згідно їх рідній транскрипції. Ці праці допомагають відновити не тільки лексичні особливості відображених у тих записах говорів, а й їхні звукові риси.

Працюючи над книгою Г. В. Лудольфа, учений наголошує, що ця праця містить граматику розмовної мови різних верств суспільства, але переважно панівного класу. Другу частину книги складають діалоги на різну побутову тематику, записи, які відбивають релігійні суперечки того часу, що говорять про деяких обрядах тощо. У книзі витримано тематичний план діалогів, реалістичний і точний за мовою, і ці діалоги – пам'ятка виняткова за своїм жанром, що має практичне призначення [9, с. 75].

Учений стверджує, що давні писемні пам'ятки ґрунтуються на широкому залученні значного кола іноземних джерел. І справа в тому, як і для чого вони використовуються, як вони оцінюються, у методі роботи над ними, що може спричинити помилки. Кожне джерело являє значні труднощі, і чим більш воно давнє, тим більш складне. Іноземні джерела значно важчі за свої, питомі джерела. Сумнівних місць багато й у старослов'янських літописах, що утруднює їхнє остаточне трактування, вони є й в іноземних джерелах, але це не дає підстав називати їх сумнівними – у цьому сенсі вони не більш сумнівні, ніж значна частина російських джерел. Сумнівного в сенсі недоброякісності, шкідливості тощо немає в цих джерелах [там же, с. 65].

Працюючи з книгою «Пражский словарь московитов», Б. О. Ларін підкреслює важкість попередньої розробки такого джерела, як записи східнослов'янської мови іноземцями. Лінгвіст зауважує, що відхилення від прямого та адекватного відображення російської мови обумовлені нормами французької мови. Відзначаючи правильний слух та передачу діалектних особливостей північноросійської мови засобами французької орфографії, учений присвячує «недомовкам і помилкам запису» окремий розділ, пояснюючи їх деяким послабленням уваги [там же, с. 55].

Б. О. Ларін зазначає, що іноземні джерела не мають ніякої переваги перед туземними, коли вони містять дані про літературну мову. Навіть ті небагаточисельні з них, які вишукано складені й точні, є бідніші, заперечливіші в цьому випадку, ніж прямі російські джерела. Безцінні для нас свідчення іноземців про розмовну мову, бо вона майже не відображена в давньоруській писемності, перш за все в силу постійного усвідомленого протиставлення книжній релігійній мові мови просторіччя. Надалі вчений наводить три іноземних джерела, які він виділив серед безлічі інших, і які, на думку дослідника, при належній критичній обробці, дадуть набагато більше для реконструкції діалектів

XVI – XVII ст., ніж пам'ятки московської писемності тієї доби.

Аналізуючи давньоруські джерела, Б. О. Ларін наголошує на тому, що для історії розмовної мови вони дають надзвичайно мало. Лінгвіст зазначає, що вся цінність іноземних джерел визначається цілком відповідністю питомому матеріалу, широкою мережею паралелей із російських джерел. Отже, більш точне формулювання для визначення цінності іноземних джерел повинна була б звучати так, що самі по собі дуже неточні, дуже незадовільні, ці джерела при використанні значної кількості певних паралелей із давньоруської писемності й сучасних народних говорів, дають такий результат, якого не може дати дослідження одних тільки російських джерел. Це теж потребує деякого обмеження не стосовно всіх категорій розмовного мовлення, а певної частини складу розмовного мовлення. Таким порівняльним методом, замість залучення значної кількості питомих джерел, здобуваються дуже цінні результати [9, с. 600].

У методології історичного дослідження джерелознавство виступає як розділ історичної науки, що займається методами вивчення й використання історичних джерел [10, с. 1]. У процесі свого становлення джерелознавство узагальнює науково-дослідний та археографічний досвід, який накопичувався в процесі роботи з літературно-художніми, історичними, філософськими, правовими творами у філософії, літературознавстві, лінгвістиці, історії права й інших галузях знань. Традиційно джерелознавство пов'язане з дослідницькою діяльністю історика, і тому найчастіше говорять саме про історичне джерелознавство, історичні джерела. Але очевидно, що проблеми, які спеціально розробляє джерелознавство, розглядаються не тільки в історичній науці, а й у більш широкому колі гуманітарних досліджень. Методи джерелознавства є важливими для багатьох галузей гуманітарних знань.

Як відзначає В. В. Іванов, загальноприйнятим є твердження про те, що історія мови зафіксована в давніх писемних пам'ятках і в сучасних діалектах [6, с. 52]. Але чи можлива побудова історії мови на основі даних писемних пам'яток як основному джерелі знань? Ще з часів О. О. Шахматова відоме твердження, що така побудова можлива лише при ретроспективному вивченні сучасних територіальних діалектів і що пам'ятки писемності, в силу традиційності письма, не дають можливості реконструювати історію народнорозмовної мови в тій її різноманітності, яка була характерною для неї в різні історичні епохи й на різних територіях поширення мови [12, с. 183, 191].

Проводячи лінгвістичний аналіз пам'ятки, створюючи її монографічний опис у лінгвістичному аспекті, історик мови, як відзначала Л. П. Жуковська, стикається з великими труднощами, пов'язаними перш за все з нерозробленістю методики проведення такого аналізу, з неясністю того, як реконструювати фонетико-фонологічну, морфологічну й синтаксичну системи діалекту,

відображеного в пам'ятці, у їх цілісності, у сукупності постійних і змінних їх елементів [5, с. 15].

Джерелами, які допомагають вирішувати деякі питання історії східнослов'янських мов, можуть слугувати запозичення в східнослов'янські мови з інших мов, а також запозичення зі східнослов'янських в інші, споріднені та неспоріднені мови. У першому випадку запозичення іншомовних слів у найдавнішу добу допомагають відродити історію цілої низки явищ у східнослов'янських мовах. З іншого боку, запозичення зі східнослов'янських мов у інші мови могли відбуватися в ті часи, коли в східнослов'янських мовах ще існували такі явища, які пізніше були втрачені. Вивчення подібних запозичень дає в деяких випадках можливість установити наявність тих або інших явищ в історії східнослов'янських мов, що не завжди вдається зробити, спираючись на факти тільки самих цих мов. Сюди ж відносяться й ті факти, які можна вилучити із записів іноземцями слів східнослов'янських мов, що відбивають ту їх вимову, яку записувач чув із вуст носіїв цих мов [6, с. 24].

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**: 1) як й інші мовознавці ХХ ст., Ларін використовував різноманітні джерела вивчення історії мови, надаючи пріоритетності свідченням іноземців про східнослов'янські мови (транскрипцію східнослов'янських слів за допомогою графічних засобів інших мов), зауважуючи, що проблеми, які постають перед історичною лексикологією, можуть бути вирішеними при оптимальному підборі джерел. 2) спираючись на дослідження Ларіна, можна стверджувати, що джерельна база східнослов'янської історичної лексикології повинна бути сформована з використанням методів лінгвістичного джерелознавства. Саме воно, узагальнюючи досвід дослідження джерел з історії лексики, дозволить обмежитись певним колом пам'яток, необхідних для створення ґрунтовної праці з лексикології мови. 3) спираючись на дослідження Ларіна, зокрема, необхідно дати оцінку з цих позицій існуючим виданням пам'яток як джерелам, що містять вплив поглядів публікатора, джерелам, у яких міститься значна кількість псевдогапаксів.

Оцінюючи публікації, здійснені Б. Ларіним, розглядаючи їх із позицій лінгвістичного джерелознавства, варто з вдячністю визнати значною удачею, що цю працю здійснив учений такої освіченості й ерудиції, якого захопила така титанічна праця. Завдяки йому історична наука про мову має рідкісні джерела – записи російської мови іноземцями. Самі ж публікації текстів, які супроводжуються унікальними довідковими матеріалами, надають такі можливості дослідникам, які ніколи б не відкрились, якби ми мали звичайне відтворення текстів фотокопіювальним способом. Зазираючи в майбутнє, Б. Ларін зауважував: «Лінгвістичне, історичне й порівняльне вивчення оброблених мною джерел – справа подальших досліджень» [9, с. 7].

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у фронтальному

поглибленому вивченні студій Б. Ларіна, присвячених історії східнослов'янських мов.

Література

1. Астахина Л. Ю. Слово и его источники. Русская историческая лексикология: источниковедческий аспект / с послесловием Ю. Н. Филипповича. Москва: МГУП, 2006. 368 с.
2. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.). Донецьк, 1998. 222 с.
3. Дзензелівський Й. О. Ларін Борис Олександрович. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ, 2000. С. 268–269.
4. Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Скляренко В. Г. Історія української мови: Фонетика. Київ: Наук. думка, 1979. 367 с.
5. Жуковская Л. П. Текстология и язык древнейших славянских памятников. Москва: Наука, 1976. 368 с.
6. Иванов В. В. Лингвистическое источниковедение в его отношении к истории русского языка. *Филологические науки*. 1992. № 4. С. 52–63.
7. Колесов В. В. Становление идеи развития в русском языкознании первой половины XIX в. *Понимание историзма и развития в языкознании первой половины XIX века*. Ленинград: Наука, 1984. С. 163–199.
8. Котков С. И. Источниковедческие исследования и научное издание памятников в области русского языка. *Источники по истории русского языка XI – XVII вв.* Москва: Наука, 1991. С. 3–14.
9. Ларин Б. А. Три иностранных источника по разговорной речи Московской Руси XVI–XVII веков / отв. ред. д-р филол. наук, проф. А. С. Герд; Рецензенты: В. В. Колесов, Л. Я. Костючук; Санкт-Петербургский государственный университет. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2002. 688 с.
10. Медушевская О. М. Источниковедение: Теория. История. Метод. URL: <http://avorhist.narod.ru/publish/istvet1-1-1.html>, С. 1–41.
11. Рябініна І. М. Джерела вивчення історії мови в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст. Слов'янськ: Видавець Маторін Б. І., 2011. 174 с.
12. Шахматов А. А. Курс истории русского языка (читан в Санкт-Петербургском ун-те в 1908 – 9 уч. г.): Введение. 2-е [литограф.] изд. Санкт-Петербург, 1910 – 11. Ч. 1. 407 с.

Бурковська О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовних та гуманітарних дисциплін № 1 Донецького національного медичного університету

УДК 81'367.332-11

СТАТУС КОНСТРУКЦІЙ, ЩО ЗА ФОРМОЮ ЗБІГАЮТЬСЯ З НОМІНАТИВНИМИ РЕЧЕННЯМИ

Стаття присвячена проблемі суперечливого статусу конструкцій, що за формою збігаються з номінативними реченнями. У лінгвоісторіографічному аспекті проаналізовано погляди вчених-лінгвістів на синтаксичну форму власне називних речень та номінативного теми.

Ключові слова: речення, синтаксичний статус, номінативне речення, назви, інтонація.